

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

(ժամանակագրական ծանօթութիւնք)

Ձեռագրէ հանուած)

1931 ին տմառը չորս հինգ օր վայելեցի Չմմառի Հայ միաբանութեան թանկագին ասպնջականութիւնը, մինչ վանքին և Անտոնեանց հոն ի մի հաւաքուած հայերէն ձեռագիրները աչքէ կ'անցընէի: Այս առթիւ վայելեցի նաև Գերապատիւ Պատու հասեանք անձամբ ճանչնալու ուրախութիւնը. չնորհակալ եմ Լիբանանի այս հին վանքին ինծի չափուած խնամքին, և ինծի տրուած ամէն տեսակ դիւրութեանց համար:

Կ. Պոլսոյ Անտոնեանց Միաբանութեան ձեռագիրներն ալ փոխադրուած են Չմմառի վանքը. անոնցմէ թիւ ՄՁԴ (284) թղթեայ նօտրգիր ձեռագիրին մէջ հանդիպեցայ Երուսաղէմի և իր Հայ միաբաններուն վրայօք կարեւոր ժամանակագրական ծանօթութիւններու, ժԸ և ԺԹ զարեւուն վերաբերող: Ատոնք ամբողջութեամբ արտագրելով Սիոնի միջոցաւ կը հրատարակեմ այժմ ի դիւրութիւն ուսումնասէրներուն:

«Ծնորհիւ և ողորմութեամբն աստուծոյ ի ՌՄԺՁ (= 1767) թուին, տեսան Կարապետ Պատրիարքին սրբոյ քաղաքիս Երուսաղէմի, ևս մեղաւոր Հաճնցի Սարգիս վարդապետս կարգեցայ ժամօրհնող Սուրբ Աթոռոյս, և աստ սկսայ զրել զեկեղեցական կառավարութիւն Սրբոյ Աթոռոյս զորինչ որ արտաքոյ տօնացոյցին առնեն, որպէս հնազոյն ձերունիք արարին, և ևս աստ զրեցի, վասն ապագայս յիշատակ մնալոյ, և վասն այսուհետեւ միշտ միակերպ կառավարելոյ յետագայ եղբարցդ. խնդրեմ յիշման արժանի առնել մեզու»

«Եւ ևս Սրբոյ Աթոռոյս Մոմճի Կիւմիւռլեանցի Ստեփանոս վարդապետս օրինակեցի այն տետրակն, զիտէ յոյժ եղծուալ էր և հնացեալ, և ևս խնդրեմ եղբարցդ նոյն վերոյ զրեալ յիշման զողորմին: Ասկէ կը սկսի. «Այս է կարգ և սահմանք և արարողութիւն Սրբոյ Աթոռոյս

արտաքոյ տօնացոյցի:» Ասկէ վերջ տեղեկութիւններ կը տրուին՝ հաւանաբար Ստեփանոս վարդ. Կիւմիւռլեանցի կողմէ՝ վանքին անցքերուն մասին:

«Սրբոյ Աթոռոյս պատրիարք Տարօնացի որ և Խորենացի Թէոդորոս վարդապետն վաղճանեցաւ ի թուին ՌՄԺ (= 1761) և Դեկտեմբերի Է (7) ին:»

«Զկնի նորին եղև պատրիարք սրբոյ Աթոռոյս նորին աշակերտ Կէնճէցի Կարապետ վարդապետն, որ էր թուին ՌՄԺԱ (= 1762), և Ապրիլի ԺԱ (11): Որ և սա ևս վաղճանեցաւ ի թուին ՌՄԺԷ (= 1768) Յունվարի ԻԴ (24): Զկնի նորին՝ որ և սա ևս էր աշակերտ Թէոդորոսին՝ Պողոս պատրիարքի աւետիսն եկաւ ՌՄԺԷ (= 1768) Ապրիլի ԺԱ (11): ԺԸ (18) ին նստաւ յաթոռն: Որ և սա ի թուին ՌՄԻԴ (= 1775) և Մայիսի ԺԸ (18) վաղճանեցաւ, որոյ տէր լուսաւորեցէ զհոգին: Զկնի նորին նստաւ յաթոռն, ՌՄԻԴ (= 1775) թվին և նոյեմբերի Թ (9), Մարաշի Զէքէմ օլլի Յարութիւն վարդապետի աշակերտ Յովակիմ պատրիարքն, որ է ի գիւղէն Քանաքէզու. որ և սա ևս վաղճանեցաւ ի թուին ՌՄԽԲ (= 1793) և սեպտեմբերի ԻԵ (25) վարագայ խաչի օրն: Զկնի նորին, նստաւ յաթոռն ի ՌՄԽԳ (= 1794) թուին, փետրվարի ԺԴ (14) Կէնճէցի Կարապետ պատրիարքն: Սա ևս վասն Սրբոյ յԱթոռոյս հարկաւորութեան գնաց Յոսպէ առ մեծ մօվպէտ՝ որ յեկիպատոսս վերայ գնալոց էր, անդ հիւանդացաւ քանի մի օր և փոխեցաւ տա Աստուած որոյ զհոգին Տէր լուսաւորեցէ, ի թվին ՌՄԽԹ (= 1800) և յունիսի ԺԸ (18), յետ սորա ընտրեցաւ ի մեծն Պոլիս և կարգեցաւ պատրիարք Սրբոյ յԱթոռոյս՝ Վանցի Դարպասնի Թէոդորոս վարդապետն, ՌՄԽԹ (= 1800) թուին և Յուլիսի ԺԴ ին ուրբաթի օրն, և Սեպտեմբերի Ա (1) ին Պէրաթն եկաւ Պոլսոյ՝ բայց սա ոչ էառ յանձն՝ վասն Սրբոյ յԱթոռոյս սաստիկ նեղութեան և անթիւ պարտուցն՝ թէպէտ և բարեպէս կառավարէր՝ թէ միաբանքն և թէ տէրունական ուխտաւորքն. այսպէս մնաց մինչև Բ (2) ամ, յետ Բ. ամին, ի ՌՄՄԱ (= 1802) թուին և յուլիսի ԺԹ (19) շաբաթ օրն որ էր տօն Տապանակին նստաւ Սուրբ Աթոռն որոյ տէր տացէ կարօղութիւն:»

«Զինի օր ևս սա ի թվին ՌՄԿԷ (=1818) և Օգոստոս ԻԲ (22) առ Աստուած փոխեցաւ, որոյ զհոգին տէր լուսաւորեցէ: Ձորեքշաբթի զիշերն, ի Զ(6) ժամուն աւանդեց, հինգշաբթի օրն թաղեցաւ ի Սուրբ Փրկիչ:»

«Եւ քնաց Սուրբ Աթոռն առանց պատրիարքի մինչև ի ՌՄԿԷ (=1819) և Օգոստոսի Զ(6) ին. ի ՌՄԿԷ (=1819) Օգոստոսի Զ(6) ըն օրն Ձորեքշաբթի, Պոլսոյ Պօղոս պատրիարքին աշակերտ Անդրէաս վարդապետն եկն, և բերեալ ընդ իւր Իզնիմիտցի վէժիլ Գարրիէ վարդապետի պատրիարքութեան հերթի հիւնալինն և ի Շաբաթի օրն որ է տօնն 200 հարապետաց եփեսոսի սուրբ ժողովոյն Օգոստոսի Թ(9) ին երեկոյեան հանգիստով տարաք սուրբ եկեղեցին և նստուցաք սուրբ աթոռն Տեառնեղբօրն. Աստուած բարի վայելումն տայէ և երկար յամօք ժառանգեցէ ամէն:»

Տարբեր գրչէ. «Գարրիէ վատրիարքն վախճանեցաւ յամի տեառն 1840, ապր. 25 և թաղեցաւ ի Սուրբ Փրկիչ: Եւ փոխանակեաց յետ նորա Չաքարիայ Արքեպիսկոպոս Մուշեղ Մամիկոնեան ի Տարոնոյ ի գեղջէն Կորեցի, որ ի վիֆիլոքեան իւրում ի Պօլիս Երուսաղէմի Սուրբ Աթոռոյն քրոջընեալ զազգօգուտ ոխորժակ ազգին մերոյ հանել ետ խարքի Հիւնայուն, վասն մատուցման սուրբ պատարագին ի կենդանակիր սուրբ գերեզմանին Բրիտտոսի փրկչին, պատճառեալ այսմիկ ազնիւ բաժանորդութիւն ընդ աշխատեալ երկու ազգացն քրիստոնէից՝ Լատինաց և Յունաց:»

«Ի 1829 և սեպ. երկու սկսանք պատարագել յաջողութեամբ Աստուծոյ, ի ձեռն համբաւաւոր օսմանեան տէրութեան գործակատար Պէղճեան Յարութիւն ամիրապետին և Փիշմիշեան Միքայէլ ամիրային, որոց տէր վարձահատոյց լիցի և ընկալցի ի խորան երկնից ի փառս սուրբ տեսութեան իւրոյ:»

«Վախճանեցաւ Չաքարիա պատրիարքն ջրգողութեամբ ախտացեալ, ի 1846 մայիս 7 ի լուսանալ երեքշաբթի ի մետաւան ժամու: Նստաւ յետ նորա յաթոռ պատրիարքութեան Երուսաղէմացի Կիրակոս արքեպիսկոպոսն ի 1847 փետր. 13 յերեկոյի Տեառնընդառաջի նախատօնակին մեծաւ հանդէսով հուլիսեամբ և իւրոյ

քաղցրիկ ատենախօսութեամբ ամենեցուն սիրտ յափշտակեց: Վախճանեցաւ Կիրակոս պատրիարքն ի 1850, մայիս 24 ի զիշերին յերրորդ ժամու, յորում լուսանայր բողոքածամանակեայ յանկարծակի ըմբռնեալ մինչև և անհնար նմա լինել զարման տանել, և փոյթ ընդ փոյթ զրաւ էառ ի կենաց: Եւ փառաւոր յուղարկաւորութեամբ թաղեցաւ ի նոյն օր ի Սուրբ Փրկիչ՝ որոյ հոգին տէրն լուսաւորեցի:»

«Յետ Կիրակոս հոգեկիր սրբազան պատրիարքին ի 1850, ընտրեցին պատրիարք Զմիւռնացի Յօհաննէս եպոս. որ նորոգ վիֆիլ կարգեալ գտաւ Երուսաղէմայ ի Պօլիս ընտրողութեամբ Կիրակոս սրբազանին: Եւ ազգային ընտրութեամբ. հանդիսիւ նստուցանին ի Սուրբ Սաղ ի կեղեցին յաթոռն յանուն Սուրբ Երուսաղէմի հաստատել զնա ի պատրիարքութեան: Եւ ի նոյն թիւ յուլիս 30 ընտրողութեամբ խորհրդականաց հրաւիրակ գնացաք յերուսաղէմէ ի Պօլիս անձինք հինգ, նուաստս Յակօբոս վարդապետ Զլինկիրեան Կէլիպօլցի, Ղուկաս վարդապետ Բալուցի, և ծերունի Մատթէոս վարդապետ Կեսարացի, զլուս երկուց վարդապետացս (չօր հաճութեամբ իւրով խնդրեալ էր Յօհաննէս նորապսակ պատրիարքն ի Պօլսոյ տեղապահ զնել յերուսաղէմատանն ի Պօլիս ի տեղի իւր) և երկու սարկաւազ Կիրակոսեան տիրացու Յովսէփ Աղեքսանդրացին(*), և տիրացու Դէորդ Զորլուցի, և հասեալ ի Զմիւռնին չոգենաւաւ՝ յոր նստաք ի Պէրութէ. ի մաքրանոցն արքունի կատարեցաք զօճ վերափոխման Սուրբ Աստուածածնի, և չորեքշաբթի օրն ելեալ ի մաքրանոցէ զհինգ աւուր մաքրութեան միջոցին կատարելով, ի հինգշաբթի երեկոյին չոգենաւաւ նաւեցաք և հասաք ի շաբաթ առաւօտ ի Պօլիս Երուսաղէմատան մեր: Եւ տուեալ զիւր ձեռքին հրաժարական սրբազան մեր վերադարձաք չոգենաւաւ ի Յոպպէ ի նոյնմբեր 1: Եւ մեծաւ պատուով ելաք ի վանս մեր, աստանոր հանգիստ առաք, զի Բ. օր ի մէջ ալեկոծութեան մընացաք ի մէջ ծովու:»

Դարձեալ Ստեփանոս վրդպ. ի գրչէն:

(*) Ապա Յարութիւն Պաշիարք վեհապետեան:

«Յորժամ փախստական ուխտաւորքն ընդ քերձիմանաց, չար սովորութենէ եղեալ որ առ պաշխին բան կու խնդրէն ի քերձիմանացն և տան, ի թուին ՌՄԻԳ (=1774) զարձեալ ժէ (17) ոսկի միջնորդիսն ևթէ ոչ ունիցի միջնորդ՝ և (5) ոսկի առ պաշխն, և (7) զօրօրայ սայի պաշխն՝ Գ (3) զօրօրայ քիւփիզնոց օսապաշխն տան, զայս վերողրեալքս ուխտաւորաց քերձիմանցն ի միջի իւրեանց ժողովին և տան, և ոչ թէ ուխտաւորքն տան»:

«Ի թուին ՌՄԻԶ (=1777), և յուլիսի ԻԶ (26) ին Յատւոմ օգլու Մէհմէտ փաշան Տեղիի եկաւ սուրբ քաղաքս յերուսաղէմ, և յուլիսի ԻԹ (29) որ օրն է չարաթ բազում կաշառ էառ Յոսնկաց մեր Փրկչայ գերեզմանատունն առեալ ետ նոցա մասն ինչ»:

«Ի պատրիարքութեան տեառն Յովակիմայ ՌՄԼԲ (=1783) թուին, և սեպտեմբերի Է, վիճիլ Գարբիէլ վարդապետ վաղձանեցաւ Դ (4) տարի վիճիլութիւն արար»:

«Յետ նորա Եւզոկիւացի Մարտիրոս վարդապետ Ա. տարի վիճիլ եղեւ. իւր կամաւն ելաւ գործոյն»:

«Յետ նորա Բերկուցի Գէորգ վարդապետն ևս Դ (4) տարի արար վիճիլութիւն, և ի ՌՄԽԱ (=1792) թուին և սեպտեմբերի Գ (3) ին վաղձանեցաւ. տէր լուսաւորեսցէ զհոգիին»:

«Եւ ի սոյն թուոյն և սեպտեմբերի Ժ (10) ին նստաւ վիճիլ Եւզոկիւացի լուսարար Պետրոս վարդապետ ՌՄԽԵ (=1796), մայիսի ԻԹ (29) ին, ելաւ վիճիլութիւն իւր կամաւն: Նա ևս նոյն թվոյն և յունիսի Ա. ին նստաւ վիճիլ՝ Զմբէկէզէզի Պետրոս վարդապետ՝ սա ևս վասն հարկաւորութեան Սըրբոյ Աթոռոյս՝ յղեցին ի միմն Պօլիս ՌՄԽԹ (=1800) թվին և նոյեմբերի ԺԶ (16) ին: Սոյն օրն իւր տեղն վիճիլ կացոյց Մարաշի կիրառն վարդապետն: Ի ՌՄԻԲ (=1803) ին և հոկտեմբերի Ա. ին մեր վիճիլ Պետրոս եպիսկոպոսն ընդ Պօլսոյ տէրութեան ուխտաւորացն եկեալ՝ նոյեմբերի Բ. ին կրկին վիճիլ կարգեցին»:

«Ի ՌՄԿԱ (=1812) և մարտի Ա. ին ուրբաթ օրն Է (7) ժամուն Զմբէկէզէզի վիճիլ Պետրոս հայր սուրբի վերա ճամլա իջաւ՝ որ ոչ ևս կարաց խօսիլ, հագլւ սրբութիւն հառն, մինչև չորեքշաբթի օրն չորս ժամուն հանգեաւ առ Տէր, և եղաւ ի մէջ

Սբ. Փրկչին որոյ տէր լուսաւորեսցէ զհոգին իւր»:

«Յետ սորա և ՌՄԿԱ (=1812) ին Տէրէվանքի Պետրոս հայր սուրբն եղեւ վիճիլ, մինչև ի ՌՄԿԲ (=1813) և մարտի 22. սա ևս առ Աստուած փոխեցաւ. Տէր լուսաւորեսցէ զհոգիին»:

«Յետ սորա ի ՌՄԿԲ (=1813) և մայիսին Եւզոկիւացի Ստեփաննոս վարդապետն ի նուիրակութենէ եկեալ եղեւ վիճիլ: ՌՄԿԴ (=1815) նոյեմբեր Ա. Գարբիէլ հայր սուրբն վիճիլ նստաւ: Ի ՌՄԻԹ (=1810) և դեկտեմբերի ԻԶ (26) ին սուրբ Ստեփաննոսի տօնի օրն, մեր Յակոբ հայր սուրբի վերայ ճամլա իջաւ աջ կողմն. բարեբարն աստուած ինքն այց արասցէ»:

«Ի ՌՄԿԱ (=1812) և յուլիսի Զ (6) ին առ Աստուած փոխեցաւ, նոյն օրն ևս գրեւեպան մանճնի Դանիէլն հանգեաւ առ Տէր, որոց զհոգիան նշունց Տէր լուսաւորեսցէ»:

«Ի ՌՄԿԲ (=1813) և մարտի Թ (9) կիրակի զիշերն Զ (6) ժամուն Տէրէվանքի լուսահոգի Պետրոս եպիսկոպոսն առ Աստուած փոխեցաւ որոյ հոգին Տէր լուսաւորեսցէ՝ նախ Պօլիս յետոյ սուրբ Երուսաղէմ վիճիլութիւն արաւ»:

Վերի արտագրութեանս ամբողջ ընթացքին կային մէջ ընդ մէջ պարապ թուում միջոցներ նաև ամբողջ էջեր:

Յ. ԲԻԻՐՏԵԱՆ

“ԱՅԱ ՄԱՐԴԸ,”

Խաչկութեան պատկերին առջև

Նաեւ մը խաչեր Գողգորայի վրայ ցցուած,
Որոց մէջեղ պիտի խառնէ՛ր Որդին Ասուած...
Այդպէս վնուեց՝ դառն առաջ՝ կոյր ամբոխը,
Միամիտին մէջ ճեմեղով իր ռոտիւր:

Մինչդեռ աշխարհ եկած էր Ան որպէսզի հէ՛ք
Մարդկութիւնը դարձի բեւեռ սրտակեղե՛ք
’Ի անգիտակցի իր վիճակէ՛ն՝ Նոր Օրէնքին
Պատգամով ու օրինակով իր սուրբ կեանքին:

Այսպէս է միշտ երբ քաղաքիս հրգօր խօսքին
Կը գերիշխէ աշխարհաւ ամբոխներուն
Չեւապաւս եւ խաւարակառ ուղեղներուն:

Այսպէս է միշտ երբ լուսաւոր Գաղափարին
Տարածիլը կ’աւաթ ամէն արուեստական
Ու այլամեծ փաստերութիւն ցոյցեցական...:

ՄԵՂՐԻԿ